

OBAMA ÉS AZ ÚJ VILÁGREND A GAZDASÁGI VÁLSÁG TÜKRÉBEN

Napjainkban a nemzetközi kapcsolatok meghatározó jelensége a gazdasági világválság, amelynek kezelése kapcsán egyre gyakrabban merül fel a politikusok és az elemzők szóhasználatában az „új világrend” fogalma.

1. AZ „ÚJ VILÁGREND”

Az „új világrend” fogalmának használata az 1900-as évek elejére nyúlik vissza, és *Cecil Rhodes* nevéhez kötik, aki megfogalmazta azt az igényt, hogy a tartós béke biztosítása érdekében a Brit Birodalom és az Amerikai Egyesült Államok alakítson egy szövetségi világkormányt.¹ Ez az elmélet befolyásolta *Woodrow Wilson* elnököt is a Nemzetek Szövetsége létrehozásának kezdeményezésekor. Olyan új világrendet képzelt el, amely meghaladja a hagyományos nagyhatalmi politikát és a kollektív biztonságra, a demokráciára és az önrendelkezésre épül. Miután a Nemzetek Szövetsége – nagyrészt az Egyesült Államok távolmaradásának köszönhetően – nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az új világrend kifejezés kikopott a politikai szóhasználatból. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (és a Bretton-Woods-i intézményrendszer) létrehozásakor ezért már alig használták ezt a kifejezést, legfeljebb utólag visszatekintve alkalmazták a nemzetközi szervezetek új rendszerének leírására.

Az új világrend kifejezés 1988-ban, a hidegháború végén került ismét előtérbe. *Gorbacsov* az ENSZ Közgyűlésén 1988. december 7-én mondott beszédében olyan új világrendet vázolt fel, amely a nukleáris leszerelés és a hagyományos fegyverzet csökkentése, az erőszak vagy azzal való fenyegetés alkalmazásától való tartózkodás mellett az ENSZ szerepének megerősítésére és a nagyhatalmak együttműködésére épül (nemcsak katonai és biztonsági, hanem gazdasági és egyéb – például környezetvédelmi – kérdésekben is). Az új világrend elemei az amerikai-szovjet tárgyalások során (főként az 1989. december 2-3-án tartott máltai konferencián) a két szuperhatalom együttműködésének elveiként fogalmazódtak meg. Az új világrend alatt olyan új katonai biztonsági struktúrát értettek, amely a politikai szabadságon, az önrendelkezés jogán és a be nem avatkozás elvein alapul. A két szuperhatalom egyetértett abban, hogy a jövőben nem támogatják a harmadik világbeli katonai konfliktusokat és korlátozzák a fegyverkereskedelmet. Az így kialakult nagyhatalmi egyetértésnek fontos szerepe volt az Öböl-válság kezelésében.

1990. szeptember 11-én (idősebb) *Bush* elnök az Öböl-válság kapcsán elhangzott televíziós beszédében célként egy olyan új világrend, új kor elérését jelölte meg, amely mentes a terrorfenyegetéstől, igazságosabb, biztonságosabb, amelyben minden nemzet fejlődhet (prosperálhat) és harmóniában élhet. Az új világban a jog uralma érvényesül, az államok osztoznak a szabadság és az igazságosság iránti felelős-

¹ Lásd: http://en.wikipedia.org/wiki/New_World_Order_%28conspiracy_theory%29

ségen, és az erők tiszteletben tartják a gyengék jogait. Ezt követően azonban Bush elnök hamar felhagyott az új világrend fogalmának használatával, mert az a változásra utalt, az amerikai vezetés szándéka pedig ezzel szemben a területi integritás, a nemzeti szuverenitás és a nemzetközi stabilitás hangsúlyozása volt. A közvéleményben egy olyan új világrend iránti várakozások ébredtek, amely a nemzetközi szintű döntések és felelősség megosztása tekintetében kollektivista, ugyanakkor az Egyesült Államok nem állt ki az ENSZ megerősítése mellett, és a gyakorlatban olyan új világrend jött létre, amelyben – a Szovjetunió meggyengülése majd szétesése következtében – az Egyesült Államok lett az egyetlen valóban erős hatalom, és a korábbi kétpólusú világrenddel szemben egy egypólusú hatalmi rend látszott kialakulni.

Az Öböl-háború és a Szovjetunió szétesése után számos elemző megkísérelte leírni az új világrend jellemzőit. *Gaddis* [1991] az amerikai hatalmi dominancia mellett az integráció és a fragmentáció ellentétes irányú folyamatai által meghatározott új világrendet írt le, amelyben a nacionalizmus és a vallás újraéledésével kell számolni, új biztonsági fenyegetések jelennek meg. *Köchler* [1993] szerint az új világrend fogalma csak ideológiai fegyver az USA globális hatalomgyakorlásához egy egypólusú környezetben. *Nye* [1992] szerint a Szovjetunió összeomlása nem hozott létre új világrendet, csak megteremtette a lehetőséget, hogy működjön az a liberális intézményi rend, amelyet 1945-ben létrehozta. Ezzel szemben *Slaughter* [1997] azt állította, hogy a második világháború után létrehozni kívánt rend nem állítható helyre (az nem csak lehetetlen, de veszélyes is lenne), az új világrendben azzal kell számolni, hogy az állami tekintély – a globalizációval szembesülve – lebomlik és decentralizálódik.

Clinton és *Jelcin* hatalomra kerülése után az új világrend fogalma ismét eltűnt a politikai szóhasználatból. A világ valóban megváltozott, de nem lett békésebb, fejlődésére olyan elméletek keresték a választ, mint *Fukuyama* „történelem vége” elmélete, *Huntington* „civilizációk összecsapása” elmélete, vagy a globalizáció elmélete. A politikai közbeszédben *Gordon Brown*, brit miniszterelnök elevenítette fel a fogalmat 2007-ben Új-Delhiben, amikor egy olyan új világrendről beszélt, amely tükrözi Ázsia felemelkedését és a növekvő aggodalmat a globális felmelegedés miatt, és felvetette a globális gazdasági és pénzügyi intézmények (Világbank, Nemzetközi Valutaalap, G8) átalakításának szükségességét.² Figyelemre méltó, hogy ez még a gazdasági válság kirobbanása előtt történt.

Az új világrend tehát egy új történelmi korszakot jelez, amelyben alapvetően megváltozik a korábbi politikai gondolkodás és jelentősen eltolódnak a korábbi hatalmi egyensúlyok. A nemzetközi jog szempontjából ez a nemzetközi jog alanyainak és a nemzetközi kapcsolatok rendszerének változásában, valamint a nemzetközi szabályozás súlypontjainak eltolódásában, új szabályozási igények megjelenésében érhető tetten.

Az új világrend azonban még csak kialakulóban van, a nemzetközi hatalmi viszonyok változásainak megfelelő új nemzetközi intézmények és nemzetközi jogi szabályok még nem kristályosodtak ki. *Galló Béla* [2008: 57-58] ezt úgy fogalmazza meg, hogy a nemzetközi politika egyelőre két világrend közötti helyzetben leledzik, amely

² Lásd: http://en.wikipedia.org/wiki/New_World_Order_%28political%29

„interregnum” meglehetősen hosszúra nyúlik. A mai „világrendetlenség”, vagy „világrend-nélküliség” magyarázatát három válságdimenzió egybetorlódásában látja. Egyrészt a modernitás egész civilizációjának halmazati válságjelei az ember-természet kapcsolat eddigi folytathatóságát kérdőjelezzik meg. Ezek az ökológiai, demográfiai problémák a nemzetközi politikai viszonyokban olyan merőben új típusú tudati beállítódást (planetáris felelősség) és olyan merészen innovatív tartalmú organizációs politikai szervezethez (szupranacionális jellegű, globális hatósugarú irányítási szisztéma) feltételeznének, amelyek egyelőre legfeljebb az intellektuális kíváncsiságot színtjén léteznek, politikai akarat és erő nemigen rejlik mögöttük.

A másik válságdimenzió a jaltai kétpólusú világrend összeomlásából következik, azaz hogy a rendezetlenség korában a kiszámíthatatlan nyers erőszak aránya növekszik a rendezettség korára jellemző strukturális erőszakkal szemben. Kérdéses, hogy megfelelő megoldás-e a mai világproblémákra, hogy az egyetlen szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok a saját nemzeti megfontolásait tünteti fel a világrend előfeltételeinek, vagy egyenesen magának a világrendnek. Ezzel összefüggésben a későbbiekben részletesen elemezzük, hogy milyen szemléleti és gyakorlati politikai változásokat eredményezhet az USA külpolitikájában és nemzetközi szerepvállalásában *Barack Obama* elnökké választása és Obama új külpolitikai felfogása.

Galló [2008: 57-58] rámutat, hogy a nemzetközi intézményrendszer, amely mindig a hatalmi egyensúlyban bekövetkezett módosulások hatására változik meg – így hozva létre az új világrendet –, a mai példátlanul aszimmetrikus hatalmi helyzet ellenére patthelyzetet tükröz. A jaltai világrendben létrejött nemzetközi szervezetek identitásválsággal küzdenek (NATO) vagy reformokra szorulnak (ENSZ Biztonsági Tanács), azonban a „jaltai romok uraként” az USA nem érdekelt a nemzetközi intézményrendszer átalakításában, megerősítésében, csak a globalizációs szuperstruktúra intézményeit (Nemzetközi Valutaalap, G8) támogatja, az olyan korlátozó funkciójú szervezetekkel, mint az ENSZ, nem elég együttműködő. Ugyanakkor szükséges lenne ezeknek az intézményeknek a megerősítése, mert a világproblémák méreteire tekintettel az Egyesült Államok ahhoz nem elég erős, hogy a saját érdekeinek megfelelő egypólusú világrendet hozzon létre, vagy hogy egyedül kezelje a felmerülő aktuális problémákat és a hosszú távú kihívásokat. Fennáll annak a veszélye, hogy az USA egyeduralmi pozíciója által biztosított stabilitást a nemzetközi szinten az első számú hatalmi pozícióért vívott harc fogja felváltani, visszatér a hagyományos geopolitikai versengés. Ezért az Egyesült Államoknak is érdeke lenne kialakítani egy átfogó stratégiát a multipoláris világba való átmenetről, amíg még a pozíciója megengedi. Ennek a stratégiának része kellene legyen a nemzetközi intézmények megerősítése is, amelyek biztosítanák a stratégiai önmegegyeztetés logikájának működését, jogilag megszelídítenék az amúgy anarchikus rendszert (kötelezve és összekötve a nagyhatalmakat), és végigvezetnék az unilateralizmusra és izolációra hajlamos Egyesült Államokat a multilateralizmus ösvényén.

A mai kor nemzetközi viszonyait meghatározó harmadik válságdimenzió Galló [2008] szerint a globalizációnak a nemzetközi politikai viszonyokra gyakorolt dezorganizációs jellegű hatásából ered. Bár a globalizáció a kölcsönös – ugyanakkor rop-pant egyenlőtlen – függőséget jelentő gazdasági láncolatokkal egyfajta sajátos – a nemzetek közötti politika keretein túlmutató – transznacionális kohéziót tart fenn, ez sem a nemzetközi politika rendezettségét, sem stabilitását, sem kohéziós együtt-

hatóját nem erősíti. A gazdasági tőkefelhalmozás globális korlátatlanságával felszínre került az az ellentmondás, amely a gazdasági folyamatok határokat cseppfolyósító, transznacionális lényege és a politika világának territoriális jellegű, nemzeti (állami) szintű szervezettsége között feszül. A világméretű demográfiai, ökológiai, szociális problémák ellenére sincs kialakulóban semmiféle globális közpolitika, amely a kormányzást elválasztja a nemzetállamtól (azaz nincs globális kormányzás). A nemzetközi együttműködés intézményrendszere nem működik hatékonyan, a „globalizáció szuperstruktúrájának” intézményei, a nemzetközi gazdasági és pénzügyi intézmények egy hegemon hatalom nemzetállami érdekeinek befolyása alatt állnak. Így a globalizáció radikálisan átrendezi a nemzetközi hierarchiát, a szuperstruktúra nemzetállami haszonélvezőit megerősíti, másokat pedig minden eddiginél egyenlőtlenebb versenyre kényszerít. A hierarchia gyors átrendeződései instabillá teszik a nemzetközi politikai viszonyokat, ezért a globalizációnak égető szüksége lenne egy új, a kor kihívásainak megfelelő világrendre. A nemzetközi biztonságra a legnagyobb veszélyt a „világrendetlenség” jelenti [Pirityi 2005].

Mindezekhez 2008 végén újabb válságdimenzióként csatlakozott az amerikai másodlagos jelzálogpiac összeomlása nyomán kialakult nemzetközi pénzügyi válság, majd az annak reálgazdaságra gyakorolt hatásai folytán kibontakozó globális gazdasági válság, amelynek hosszú távú következményei ma még beláthatatlanok. A válságnak ugyanakkor több elemző szerint – a negatív hatások ellenére – pozitív hozadéka is lehetnek a nemzetközi közösség számára. A válság a változás esélyét hordozza magában: az államokban minden eddiginél erősebben tudatosodhat az egymásrautaltságuk ténye, és ez a nemzetközi összefogás fokozására készítheti őket [Wilens 2008].³ Talán nem véletlen, hogy a nemzetközi válságkezelés kontextusában egyre gyakrabban élnek az „új világrend” retorikájával, amely azonban csak a változás, alkalmazkodás kényszerének felismerésére utal a változás irányának, tartalmának közelebbi meghatározása nélkül. Mindez időben egybeesett azzal, hogy egy történelmi jelentőségű választás során Barack Obama került a világ vezető hatalma, az Amerikai Egyesült Államok elnöki székébe, aki a változás jelszavát tűzte zászlajára a belpolitikában és a külpolitikában egyaránt.

Ugyanakkor a gazdasági válság következtében nem csak felerősödött az „új világrend” retorikája, hanem úgy tűnik, hogy némileg szűkült is annak tartalma. Gyakran úgy tűnik, hogy a világ vezetői az új világrend fogalma alatt mindössze egy új gazdasági világrendet értenek, mert mindig a gazdasági problémákra adott válaszokkal összefüggésben említik. Az nem egyértelmű, hogy a gazdasági kapcsolatok és a nemzetközi pénzügyi és gazdasági szervezetrendszer átalakulásán túl a nemzetközi kapcsolatok egyéb színterein is ugyanilyen fontosnak ítélik-e meg a változásokat. 2009 áprilisában a londoni G20-as csúcstalálkozón például a vendéglátó Gordon Brown brit miniszterelnök kijelentette, hogy új világrendre van szükség, mivel a jelenlegi „világméretű probléma világszintű megoldást kíván”, és pedig – a hasonló válságok megismétlődésének megelőzése érdekében – hosszú távra. Brown erről korábban azt mondta, hogy „a XXI. század első évtizedeiről az utókor azt mondja majd, hogy a

3 Hasonló felvetés az élelmezési válság megoldására a mezőgazdasági politikák szoros összehangolása. Lásd Barnier [2008: 8-14].

világgazdaság nagy átalakításából (...) egy új világrend született meg” [Morvai–Papp 2009]. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a nemzetközi kapcsolatok rendszerének változásai nem állhatnak meg a gazdasági intézmény- és kapcsolatrendszer átalakulásánál, azoknak várhatóan messzebb ható következményei lesznek.

2. A VÁLSÁG LEHETSÉGES HATÁSAI A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOKRA

A gazdasági válságok mindig a gazdasági erőviszonyok átrendeződésével járnak, ami tükröződik az államok nemzetközi kapcsolatainak változásában is. Az elemzők a mostani gazdasági válságtól is ilyen átrendeződéseket várnak, amelyek részben már létező tendenciák felgyorsulásának következményei lehetnek. Sokan az USA (és a Nyugat) hanyatlásának kezdetét/jelét látják a válságban, mások azonban úgy gondolják, hogy nem annyira a Nyugat hanyatlását, mint inkább mások felemelkedését tapasztalhatjuk a nemzetközi kapcsolatokban [Zakharia 2008; Kamp 2008: 24-29]. A feltörekvő államok gazdasági hatalmának megerősödésével megváltozik a nemzetközi hatalmi egyensúly, ami korlátozza majd az Egyesült Államok képességét, hogy egyedüli szuperhatalomként cselekedjen. Mindamelllett – megtépzott nemzetközi tekintélye ellenére, amelynek az Obama-adminisztráció általi helyreállításához sokan nagy reményeket fűznek – az USA hiperhatalmi pozíciója (katonai ereje, versenyképes gazdasága, a jövő húzóágazatait jelentő technológiák terén fennálló dominanciája, kulturális befolyása miatt) várhatóan nem szűnik meg, de ez a szupremácia már nem jelent majd automatikusan mindenhatóságot, azaz a hatalmat a multipoláris világ kezei között konszenzussá kell alakítani a valódi vezető szerep megtartása érdekében [Kamp 2008]. Az Egyesült Államoknak politikai és katonai akcióihoz szüksége lesz demokratikus legitimitású szövetségeseinek, különösen az Európai Unió tagállamainak politikai támogatására, mert Európának sokkal kedvezőbb a megítélése a világ egyes részein, és a stabilizáció nem-katonai eszközeinek felhasználása, a békefenntartás és a válságkezelés terén értékes tapasztalatokkal és szakértelemmel rendelkezik. *Kamp* víziója szerint az euro-atlanti együttműködést kiterjesztően kell értelmezni, bele kell vonni a hasonló demokratikus értékeken alapuló államokat a világ más régióiból (Ausztrália, Új-Zéland, még Japán is beleértendő), felélesztve a „Nyugat” eltűnőben lévő fogalmát a szabadság, demokrácia, piacgazdaság, pluralizmus és jogállamiság egyedülálló kombinációjának leírására. Mások erőteljesen kétségbe vonják, hogy a Nyugat – politikai megosztottságára tekintettel – egységes szereplőként lenne képes fellépni a nemzetközi kapcsolatok alakításában [Mouritzen 2008: 25-28].

Általánosan elterjedt nézet, hogy a válság véget vet az USA hegemoniájának, a hidegháború után tapasztalt szupremáciájának, ehelyett egyfajta „primus inter pares” pozíciót fog betölteni (amelyért Kína lesz a legfőbb vetélytársa), és az egypólusú világ multipoláris világgá alakul [Mouritzen 2008]. Kérdéses azonban, hogy milyen mélységű, terjedelmű és tartamú lesz a gazdasági válság: még nem látható biztosan, hogy mely országok milyen mértékben lesznek érintettek, így az sem, hogy az erőviszonyok milyen jellegű és mértékű átrendeződése várható a nemzetközi szintén. Sokan az 1929-es nagy gazdasági világválsághoz hasonlítják a jelenlegi válságot, azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy akkor még nem létezett a nemzetközi szervezeteknek és a kozmopolita civil szervezeteknek a jelenlegihez hasonló rendszere,

amely tompíthatja a válság kedvezőtlen hatásait. Fontos, hogy a nemzetközi szervezetek alkalmazkodjanak a változó erőviszonyokhoz, különben a feltörekvő államok kikerülhetnek ezeket a szervezeteket és új együttműködési kereteket hozhatnak létre (lásd G20) [Youngs 2008]. Az előttünk álló kihívás, hogy a Nyugat békés hanyatlásával egyidejűleg a lehető legtöbb nyugati liberális politikai és gazdasági értéket megmentsük, aminek feltétele, hogy a multipoláris világot realitásként fogadjuk el és az új típusú globális együttműködés és kormányzás esélyének tekintjük. Ennek a globális kormányzásnak kell kezelnie Kína, India, Oroszország és Brazília felemelkedését, valamint Európa és az Egyesült Államok relatív hanyatlását. Az utóbbi hatalmaknak addig kell az új globális kormányzás kialakítására összpontosítaniuk, amíg még megfelelő hatalommal rendelkeznek, így biztosíthatják haladó értékeik fennmaradását [Wilkens 2008].

Egyelőre számos olyan ország megerősödését jósolják az elemzők (például Oroszország vagy Kína), amelyekben nem a demokrácia értékrendje uralkodik.⁴ Minthogy a válság okát is sokan a szabad piac kudarcában látják, mindenképpen a szabadkereskedelmi modell vonzerejének csökkenése várható [Youngs 2008]. A demokratikus piacgazdaság vonzerejének fennmaradása, a világban a demokrácia értékei előmozdításának sikere attól függ, hogy a demokratikus államok hogyan kezelik a válságot: ha sikeresebbek a válságkezelésben, mint a nem-demokratikus államok, akkor a pluralizmus vonzereje valójában még növekedhet is [Youngs 2008]. Mindez attól is függ, hogy Kína hatalmas gazdaságában és társadalmában milyen folyamatok mennek végbe, elindul-e Kína a demokratizálódás útján. Az uralkodó elmélet szerint a feltörekvő középosztály lassan elkerülhetetlenül nagyobb politikai befolyásra törekszik, a vezetők elszámoltathatóságát követeli (különösen, ha a központi kormányzat nem tudja fenntartani a gazdasági növekedést, vagy nem válaszol az életminőséget fenyegető olyan kihívásokra, mint a környezetszennyezés, az egészségügyi ellátás és oktatás minőségének romlása), így kikényszeríti a demokratizálódást. Nagyobb nyitottságot követel az is, ha a jövőben a csúcstechnológia alkalmazása irányában akarják fejleszteni a gazdaságot. Oroszországgal és az energiaforrások felett rendelkező más államokkal kapcsolatban nem fűznek ilyen reményeket a demokratizálódáshoz, amennyiben az energiaárak tartósan magasán maradnak és ezek az országok nem kényserülnek gazdaságaik diverzifikálására [US National Intelligence Council 2008].

A gazdasági hatalom átrendeződése során az államkapitalizmus térnyerése, illetve az államkapitalizmus működtetésének módszerei nemzetközi szinten is feszültségek forrásává válhatnak. Látható, hogy az állami tulajdonban lévő vállalatóriások a geopolitikai befolyásszerzés eszközeként használhatók (lásd Gazprom), ugyanakkor a külföldi állam tulajdonában lévő vállalatok általi befektetések, felvásárlások a fogadó állam társadalma részéről ellenérzéseket válthatnak ki, mert az állam szuverenitását veszélyeztető tényezőnek tekinthetők. A következő évtizedek gazdasági fejlődése során egyébként is a nemzetközi konfliktusok nagyobb esélyével kell számolnunk a szűkös természeti erőforrások feletti rendelkezési jogért való küzdelem következtében. Az

⁴ Ugyanakkor Oroszországot és más nyersanyagban gazdag országokat (például Irán) is erősen sújtotta a gazdasági válság az olajárak csökkenésével. Kínát is elérte a válság, noha pénzügyi forrásaira tekintettel a Nyugat Kínától várta, hogy tőkét tud injektálni a globális gazdaságba.

energiaínséget csak hosszabb távon, lassú átállási folyamat eredményeként enyhítheti a megújuló energiaforrások alkalmazásának elterjedése. Új technológiák kifejlesztésére is szükség lesz, mert a jelenlegiek még nem képesek megfelelő szinten kielégíteni a szükségleteket. A megújuló energiák felhasználására történő átállás a nemzetközi viszonyokban stabilizáló tényező lehet az energia-függőség csökkentésével, ugyanakkor, ha túl gyorsan sikerülne a fosszilis energiahordozók iránti szükségletet csökkenteni, az gyengíthetné, destabilizálhatná az olajkitermelő államokat. Az energiaigény mellett egyre növekvő kereslet tapasztalható az élelem-előállítás alapjául szolgáló, mezőgazdasági művelésre alkalmas földterületek iránt. Az ezen erőforrásokért való rivalizálást nemcsak a népesség növekvő élelmiszerigénye erősíti, hanem a mezőgazdasági művelésre alkalmas földterületek – részben a klímaváltozás hatásainak köszönhető – csökkenése is. Ez utóbbi jelenség szorosan összefügg a megfelelő mennyiségű és minőségű víz hiányával, amit a következő évekre az egyik legsúlyosabb biztonsági kockázatként prognosztizálnak.

A következő évek, évtizedek gazdasági-társadalmi folyamatai feltehetően kedveznek majd a nemzetközi terrorizmus veszélye csökkenésének (ahogy a muszlim fiatalok számára új gazdasági lehetőségek nyílnak, a veszélyes méretű fiatalsággal rendelkező társadalmak öregednek, és növekszik a politikai pluralizmus), ugyanakkor nőhet a nukleáris fenyegetés veszélye akár a terrorista szervezetek, akár a „gyenge” államok (failing states) részéről.

A nemzetközi szintéren a szereplők sokfélesége (államok, nemzetközi szervezetek, nem-kormányzati szervezetek) és sokszorozódása várható, ami erősítheti is a nemzetközi együttműködést (a mai hézagok kitöltésével), de akár gyengítheti, fragmentálhatja is azt (például egy erősebb ázsiai regionalizmus). Hosszú távon számos olyan bizonytalansági tényező van, amely miatt nem lehet előre látni a nemzetközi viszonyok alakulását. Ezen tényezők közé tartozik Kína és Oroszország demokratizálódásának kérdése mellett az esetleges karizmatikus vezetők hatása, az energiaátállítás megvalósulásának üteme, vagy akár az a kérdés, hogy hogyan sikerül Európában, Japánban és Oroszországban kezelni a demográfiai kihívásokat. Jelentősen befolyásolhatja a nemzeti és nemzetközi szintű gazdasági és politikai folyamatokat a nők gazdasági-társadalmi szerepének, politikai befolyásának alakulása is. A nők fokozott mértékű munkába állása egyes országokban hozzájárulhat a túlnépesedés csökkentéséhez, másutt viszont éppen a társadalom elöregedéséből eredő munkaerő-csökkenést elensúlyozhatja, vagy például Európában a muszlim nők munkába állása elősegítheti a muszlim lakosság integrációját (bár ez kétélű fegyver, mert a hagyományos család felbomlása hozzájárul a fiatalok körében a terrorizmust támogató fundamentalista eszmék terjedéséhez). A nők aktívabb politikai részvétele pedig a tapasztalatok szerint ahhoz vezet, hogy az állam nagyobb figyelmet fordít a szociális kérdésekre (lásd Svédország), az egészségügyre, környezetvédelemre és a fejlesztési együttműködésre, továbbá a nők politikai vezetésben való részvételének növekedése rendszerint a korrupció szintjének csökkenésével jár [US National Intelligence Council 2008].

Jelenleg még kiszámíthatatlan az is, hogy az államok hogyan reagálnak a mai gazdasági válságra, milyen módszerekkel igyekeznek azt kezelni. Európában a protekcionizmus erősödése vagy az USA bezárkózása a nemzetközi instabilitást növelheti. Ugyanakkor a válság egyik első érzékelhető hatása a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a protekcionizmus megerősödése, a munkahelyek megtartása céljából im-

portkorlátozó intézkedések bevezetése. A protekcionizmus növekvő veszélyére figyelmeztettek a davosi Világgazdasági Fórumon is, valamint arra, hogy az ilyen intézkedések tovább mélyítik a válságot. A világgazdasági válság következtében egyebek között visszahúzódóban a globális kereskedelem. Az elmúlt hetekben olyan kereskedelmi nagyhatalmak, mint az Egyesült Államok, Kína és Németország arról számoltak be, hogy a múlt év végén csökkent az exportjuk, miközben decemberben a nemzetközi légi árufuvarozás mennyisége ötödével esett vissza.⁵

Rövid távon a válság felveti annak veszélyét, hogy a szűkös pénzügyi erőforrásokat az államok elvonják a nemzetközi prioritásoktól, például csökkentik a fejlesztési segélyeket. Ugyanakkor a fejlesztési együttműködésre szánt összegek csak töredékét teszik ki annak az összegnek, amelyet az európai kormányok a különböző mentőcsoomagok számára találtak költségvetéseikben. A fejlesztési segélyek csökkentése alig javíthatna az államháztartások adósságán, ugyanakkor súlyos társadalmi következményekkel járna. Megnövelné a fejlődő országokban az instabilitást és így újabb migrációs hullámokat indítana el, noha az EU külpolitikájának középpontjában eddig is a fejlődés és a biztonság közötti kapcsolat állt, így komoly tekintélyvesztéssel járna, ha éppen akkor állna el ettől a logikától, amikor a gyakorlatban leginkább szükséges annak hatékony végrehajtása a rendszer stabilizálásának részeként [Youngs 2008]. A források csökkentése helyett inkább a hatékonyságot növelő reformokra van szükség, a fejlesztési segélyeket új megközelítés szerint és új, hatékonyabb felhasználást biztosító struktúrák keretében kell elosztani [Wilkens 2008]. Ugyanakkor az az EU előnyére válhatna, ha a védelmi kiadások esnének a válságkezelő intézkedések finanszírozásához szükséges költségvetési megszorítások áldozatául. Ez ösztönzést jelenthetne a tagállamoknak, hogy megerősítsék a közös védelmi politikát és így csökkentsék a védelmi kiadások megkettőződését azok hatékonyabb felhasználásával [Youngs 2008].

A legpesszimistább forgatókönyvek szerint a válság akár háborúhoz is vezethet. Minden nagy világgazdasági átrendeződés háborús konfliktus lehetőségét rejt magában. A szűkös gazdasági erőforrásokért való küzdelem felerősíti a geopolitikai befolyásszerzés jelentőségét, feléledhetnek a hagyományos területi viták az államok között. Ha a recesszió elmélyül és depresszióvá válik, éveken keresztül magas lesz a munkanélküliség, tovább gyorsul a tőke koncentrációja, akkor teret hódíthatnak a szélsőjobboldali, radikális eszmék, és a gyakorlati terrorizmus is. A fasizmus elterjedését és a második világháborút is a nagy világgazdasági válság előzte meg. A háborús konfliktus veszélyét erősíti, ha a válság után a hadiipar válik a gazdaság húzóágazatává. Ezért is fontos, hogy a válságkezelés során az erőforrásokat más ágazatok húzóágazattá fejlesztése irányába tereljék, mint például a megújuló energiák hasznosítására alapuló technológiák fejlesztése, amely egyéb nemzetközi biztonsági kockázatok, mint a globális felmelegedés és az azzal együtt járó migrációs és egészségügyi kockázatok kezelését is elősegíti. A nemzetközi biztonság megerősítése érdekében fontos lenne a nemzetközi szervezetek, a globális kormányzás intézményeinek a megerősítése is, hogy a fegyveres konfliktusok megelőzésében hatékonyabban vehessenek részt, mint tették elődeik a második világháború előtt.

5 FigyelőNet, 2009. január 31.

(http://www.fn.hu/makro/20090131/protekcionizmus_ellen_szoltak_davosban/)

3. OBAMA ÉS AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK ÚJ KÜLPOLITIKÁJÁNAK LEHETSÉGES HATÁSAI

Barack Obama elnökké választása új irányt szabott az Amerikai Egyesült Államok magatartásának a nemzetközi szinten. Míg George W. Bush elnök külpolitikáját, Amerika hatalmával kapcsolatos felfogását a konfrontáció és az erőpolitika jellemezte, Barack Obama az együttműködést keresi és kemény diplomáciai munkával kívánja céljait megvalósítani [Scherer 2009]. 2009 áprilisában tett európai körútján nyilatkozataiban többször jelét adta annak, hogy Amerika nem diktálni akarja a nemzetközi együttműködés keretei átalakításának irányait és feltételeit, hanem szövetségeseivel folytatott párbeszéd nyomán, velük együtt kívánja megtalálni a megfelelő megoldásokat a megújulásra, többek között a NATO esetében is. Európa jelentőségének elismerése az európai vezetőket is meglegedettséggel tölti el és erősíti az euro-atlanti szövetséget. Nicolas Sarkozy francia elnök is üdvözölte, hogy egy olyan amerikai elnökkel dolgozhat együtt, aki meg akarja változtatni a világot, és aki megérti, hogy a világ nem egyszerűen az amerikai határok kérdése [Scherer 2009]. Ez a magatartás megfelel a fentiekben Kamptól idézett gondolatnak, miszerint a multipoláris világ keretei között a valódi vezető szerep megtartása érdekében a hatalmat konszenzussá kell alakítani, és hogy az Egyesült Államoknak politikai és katonai akcióihoz szüksége lesz demokratikus legitimitású szövetségeseinek, különösen az Európai Unió tagállamainak politikai támogatására, mert Európának sokkal kedvezőbb a megítélése a világ egyes részein, és a stabilizáció nem-katonai eszközeinek felhasználása, a békefenntartás és a válságkezelés terén értékes tapasztalatokkal és szakértelemmel rendelkezik.

Ugyanakkor az, hogy az amerikai magatartás változása mennyiben lesz képes valóban erősíteni az euro-atlanti kapcsolatokat és növelni Európa jelentőségét, már az európai államokon, és különösen az Európai Unión múlik. Obama új világrendje ugyanis nem kizárólagosan a transzatlanti kapcsolatokra épül, azok csak az egyik elemét képezik annak az új „bilaterális” kapcsolati hálózatnak, amelyet Obama az USA központi szereplésével kialakítani törekszik. Így erősíti például a kétoldalú gazdasági kapcsolatokat Kínával, és a nukleáris leszereléssel kapcsolatos együttműködést Oroszországgal [Witney 2009].

Henry Kissinger szerint, aki Richard Nixon és Gerald Ford elnöksége alatt is külügyminiszteri tisztséget töltött be, Obama kivételes helyzetben vette át az irányítást elődjétől, ugyanis a gazdasági válság elszívja a nagyhatalmak minden felesleges energiáját. Ez a tényező lehetővé teszi, hogy a nemzetközi porond főszerelői háttérbe szorítsák nézeteltéréseiket, és későbbre halasszák az esetleges vitáikat. Napjaink kihívásai – energiakérdés, környezetvédelem, atomfegyverek elterjedése – pedig valamilyen szinten kivétel nélkül mindegyikőjüket érinti, így a korábbiaknál is nagyobb a széles körű összefogás lehetősége [Takács 2009].

Obama kül- és biztonságpolitikai programjában a gazdasági válságkezelés mellett kiemelt helyen áll a közel-keleti helyzet rendezése, az izraeli-palesztin kérdés megoldása, de mindenekelőtt az iraki kivonulás és Afganisztán stabilizációja. NATO-szövetségeseitől különösen ez utóbbi területen vár támogatást. Egyértelművé tette, hogy a transzatlanti viszony javítása csak azon múlik, hogy az európai országok mennyire hajlandóak az afganisztáni „teher közös viselésére” [Balási 2009]. Afganisztánnal

kapcsolatban Obama többször is hangsúlyozta, hogy az ottani beavatkozás – Irakkal ellentétben – szükségszerű volt, és az al-Kaida még ma is valós fenyegetést jelent. Ezeknek a biztonsági kérdéseknek a kezeléséhez szükséges nemzetközi támogatás megszerzésében segíthet az a fordulat, hogy a keresztes háború retorikája helyett Obama azt igyekszik hangsúlyozni, hogy az iszlám és az Egyesült Államok nem zárják ki egymást, ellenkezőleg, az iszlám vallás része Amerikának [Bihari 2009]. Ankarában és Kairóban is kifejtette, hogy az Egyesült Államok nincs és soha nem is lesz háborúban az iszlám vallással. Ugyanakkor a szélsőségesek által civilek ellen végrehajtott gyilkosságokkal szemben mindig keményen vissza fognak vágni. Ennek példája az al-Kaida ellen Afganisztánban vívott harc. Obama ugyanakkor tisztában van vele, hogy a katonai jelenlét önmagában nem jelent gyógyszert az afgán helyzetre, ezért bejelentette, hogy évi 4,3 milliárd dollárral támogatja az Egyesült Államok a pakisztáni és az afgán területen hontalanná váltakat, a gazdaság fejlesztését, valamint iskolák és közintézmények építését [Bihari 2009].

Emellett Obama napirendjén a másik legfontosabb biztonságpolitikai kérdés a nukleáris leszerelés. Az atomfegyverek terjedését csak úgy lehet megállítani, ha a nagy atomhatalmak ebben példát mutatnak. Ennek szellemében az USA kétoldalú tárgyalásokat kezdeményezett Oroszországgal, multilaterális tárgyalásokat a többi nagyhatalommal, így Nagy-Britanniával és Franciákkal, továbbá Obama szorgalmazni kívánja a szenátusban a nukleáris tesztelést tiltó nemzetközi szerződés ratifikálását [Balási 2009].

Kissinger is úgy látja, hogy a régi-új „világuralmi rendszer” első tesztjét az iráni és az észak-koreai atomfegyver-kérdés jelenti. Ha a nemzetközi ellenkezés és az ENSZ BT határozatai ellenére is sikerül elérni ennek a két országnak, hogy saját atomarzenálja legyen, akkor az komoly presztízsveszteséget okoz a csoport minden tagjának. Az elkövetkezendő időszak ezért arról fog szólni, hogy sikerül-e egy olyan korlátozott számú résztvevővel működő „globális irányítást” létrehozni, amely képes mederben tartani az iránihoz, vagy az észak-koreaihoz hasonló ügyeket [Takács 2009].

Obama együttműködés-keresésének egyik legfontosabb célpontja a régi-új nagyhatalmi rivális, Oroszország, amely 2008 augusztusában Grúzia lerohanásával jelezte, hogy újra nagyobb szerepre vágyik a világban. *Dmitrij Rogozin*, Oroszország állandó képviselője a NATO-nál ezt az eseményt 2001. szeptember 11-éhez hasonlította a világot megváltoztató jelentőségét illetően. Fejtegetése szerint 9/11 rádobtette az amerikaiakat, hogy a nemzetbiztonság érdekében az ország határain kívül kell harcba szállniuk a fenyegetésekkel, augusztus 8-án pedig Oroszország ugyanezt a leckét megtanulva indított támadást Grúzia ellen [Napi Politika 2008]. Bár az elemzők Oroszországot – az olaj- és gázárak emelkedéséből nyert hatalmas nemzeti vagyona ellenére – általában gazdaságilag csak korlátozottan fejlődőképesnek tekintik, katonailag, különösen a nukleáris fegyverzetét illetően semmiképpen sem elhanyagolható nagyhatalom. Ezért Obama az utóbbi idők feszültségeinek enyhítésére törekszik az Oroszországgal való kapcsolatokban is, amelyek „új nyitánya” egy jogilag kötelező erejű leszerelési megállapodást, valamint egy lehetséges afganisztáni és iráni együttműködést jelentene. A két ország stratégiai fegyverarzenálját 1500–1700 nukleáris rakétafejjel csökkentené – ennek pontos részleteit júliusban, Obama moszkvai látogatása során körvonalazzák majd [Balási 2009]. Mint Obama a Kairói Egyetemen tartott beszédében kifejtette, az Egyesült Államok deklarált célja

egy teljesen atomfegyvermentes világ létrejötte [Bihari 2009], amit Oroszország együttműködése nélkül semmiképpen nem tud megvalósítani. Obama az Iránnal való kapcsolatokkal összefüggésben fejtette ki, hogy a nukleáris fegyverkezés jelentős veszély mind a közel-keleti térség, mind az egész világ számára. Hozzátette, hogy bármely államnak – beleértve Iránt is – joga van az atomenergia békés célú használatára, ezt azonban csak a Nemzetközi Atomsorompó Egyezmény alapján, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség ellenőrzése alatt teheti meg [Bihari 2009].

Az új világrend másik vezető szerepre törő nagyhatalmát, Kínát az USA elsősorban a gazdasági kapcsolatok terén kezeli kiemelt jelentőségű partnerként. Nem véletlen, hiszen Kína birtokolja az Egyesült Államok által kibocsátott állampapírok jelentős részét, és a válságkezelő intézkedésekkel soha nem látott mértékű eladósodás felé sodródó amerikai költségvetés legnagyobb potenciális hitelezője. Az egymásra utaltság ugyanakkor kétirányú, mert Kína elképesztő ütemű gyarapodása nagyban függ az amerikai fogyasztástól [Napi Politika 2008]. Kína gazdasági szerepének erősödését tükrözi a Nemzetközi Valutaalapban betöltött szerepének és súlyának növekedése, ugyanakkor katonai téren még jelentősen lemarad az Egyesült Államok mögött, és belső feszültségei, megosztottsága is gátolják abban, hogy globális szinten valódi vezető szerepre törjön.

Obama gazdasági válságkezelő programjának irányai, nevezetesen a zöldipar, az alternatív, megújuló energiaforrások felhasználásának támogatása, ösztönzése ugyanakkor bizakodással töltheti el a nemzetközi közösséget abban a tekintetben, hogy az Amerikai Egyesült Államok végre beáll a klímaváltozás elleni küzdelem részesei sorába, és hatalmi súlyának megfelelő vezető szerepet tölt be ennek a globális biztonsági kihívásnak a kezelésében is. Obama terrorizmussal és iszlámmal kapcsolatos intézkedései és kijelentései is olyan változásokat sejtetnek az USA politikai hozzáállásában és cselekvésében, amelyek reményt keltőek abban a tekintetben, hogy a terrorizmus kezelése a jövőben az okok felszámolására, így nagy hangsúllyal a szegénység elleni küzdelemre épül majd a terroristákkal szembeni katonai fellépés helyett.

Összességében Obama új, együttműködésre törekvő külpolitikája, az USA unilaterális nagyhatalmi cselekvési stratégiájának feladása kedvező hatással lehet a nemzetközi szervezetek megerősödésére is, amennyiben az ezek által nyújtott keretek felhasználásával, s nem csak ezeket kikerülő bilaterális kapcsolatépítéssel kívánja külpolitikai céljait megvalósítani. A globális kormányzás intézményrendszerének megvalósítása irányában első lépésként az Egyesült Államok a Nemzetközi Valutaalap megerősítésére és átalakítására irányuló törekvések élére állt a 2009. áprilisi G20-as csúcstalálkozón.

4. A GLOBÁLIS KORMÁNYZÁS INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK ÁTALAKÍTÁSA/KIALAKÍTÁSA

A válság rámutatott a nemzetgazdaságok összefonódásának mértékére, az államok egymásrautaltságára, megmutatta a nemzeti politikai cselekvés korlátait, az összefogás szükségességét, ezért a nemzetközi közösségben megerősödött az a meggyőződés, hogy a globális kormányzás intézményeit meg kell erősíteni. A ma működő

multilaterális intézményeket létrehozásuk idején (a második világháborút követően) nem a mai multipoláris, erősen összefonódott és sok tekintetben sokkal nyitottabb világ viszonyainak megfelelően tervezték, azok nem tükrözik az államok gazdasági és demográfiai viszonyaiban azóta bekövetkezett változásokat, erőeltolódásokat, sem a köz- és a magánszektor szerepében bekövetkezett változásokat [World Economic Forum 2009]. A Világgazdasági Fórum 2008 novemberében tartott csúcstalálkozóján ajánlásokat fogalmaztak meg arról, hogy ezeket az intézményeket, köztük a Biztonsági Tanácsot, át kell alakítani. A globális biztonsági kockázatoknak a globális kormányzás eszközeivel való kezelése hatékonyságát példázza az Egészségügyi Világszervezet (WHO) járványügyi megfigyelő és tájékoztatási hálózatának működése. A köz- és magánszektor erőinek egyesítésére is jó példa a HIV/AIDS elleni fellépés területén az a globális pénzügyi alap, amely lehetővé tette, hogy a veszélyeztetett népesség világszerte könnyebben hozzájuthasson az antiretrovirális gyógyszerekhez. Ezzel szemben a globális kormányzás közrendszerének hiányosságai következtében más fontos globális kockázatok, mint például a klímaváltozás kezelése esetében nem sikerült semmilyen előrelépést tenni. Ezeknek a céloknak az elérését a jövőben különösen veszélybe sodorhatja a globalizációtól elfordulás, amely a gazdasági válság nyomán elsőként a protekcionista intézkedésekben jelentkezik, és könnyen ahhoz vezethet, hogy az államok nem hajlandóak együttműködni nemcsak a klímaváltozás, hanem egyéb biztonsági kérdések, a geopolitikai feszültségek kezelése kérdésében sem. Fennáll a veszélye továbbá annak is, hogy az államok a rövidtávú gazdasági tűzoltó intézkedések meghozatalakor szem elől tévesztik az intézkedések (vagy azok elmaradása, például az egészségügyi infrastruktúra területén történő beruházások esetén) hosszabb távú hatásait, s ez a rövidlátás a globális biztonsági kockázatok erősödéséhez, esetleg a későbbi gazdasági fejlődés visszafogásához vezethet [World Economic Forum 2009]. Mindezek a tényezők a globális kormányzás erősítésének szükségessége irányába mutatnak a pénzügyi szabályozástól kezdve a vízügyi együttműködésig.

Annak ellenére, hogy erősödik a felismerés, hogy a határokon átnyúló problémákat az egyes államok nem tudják megfelelően kezelni, és ezért növekszik a hatékony globális kormányzásra irányuló igény, nem nagy reményeket fűzhetünk ahhoz, hogy a globális kormányzás kérdésében az államok átfogó és egységes megközelítést fogadnak el. Nemcsak az államok érdekei fragmentálódnak, hanem azzal is számolni kell, hogy a nemzetközi szinten új globális szereplők jelennek meg (nem-állami szereplők, beleértve akár a transznacionális bűnözői csoportokat is) – illetve számuk nő –, akik befolyásolják az érdekviszonyokat és egyes államok érdekérvényesítésének hatékonyságát. A túl sok intézmény is csökkentheti a cselekvés hatékonyságát, csakúgy, mint a regionalizmus esetleges erősödése Ázsiában, ami három nagy pénzügyi és kereskedelmi blokk (Észak-Amerika, Európa és Kelet-Ázsia) létrejöttéhez, az államok között új szövetségi rendszerek kialakulásához vezethet. Egy amerikai elemzés szerint még a Biztonsági Tanács új állandó tagjairól való megállapodás is elérhetetlennek tűnik a következő 15–20 évben [World Economic Forum 2009]. A jelenlegi tendenciák alapján azt valószínűsítik, hogy a globális kormányzás 2025-re csak egymást átfedő, gyakran eseti jellegű és fragmentált kísérletek halmaza lesz, állandóan változó érdekközlések mentén. A feltörekvő hatalmakat illetően úgy gondolják, hogy azok nem lesznek hajlandóak a főbb nemzetközi gazdasági kérdésekben komp-

romisszumot kötni, meg akarják őrizni gazdaságpolitikai mozgásterüket, és másokra hagyják az olyan globális kihívások kezelésének terheit, mint például a terrorizmus, a klímaváltozás vagy az energiabiztonság. A globális kormányzati deficitre válaszul egyes konkrét kérdésekre fókuszáló hálózatok jöhetnek létre államok és nem-állami szereplők részvételével. Az ilyen hálózatok magja egyes esetekben lehet egy olyan nemzeti vagy nemzetközi szakértői bizottság vagy testület, amelynek feladata, hogy az adott téma egyes vonatkozásairól jelentést készítsen. Ezek a hálózatok segíthetnek az államok közötti megállapodások informális háttérmunkával történő kidolgozásában, amelyet aztán a nemzetállamok hivatalosan is vállalhatnak, elfogadhatnak, elkerülve annak a látszatát, hogy a megoldást egy nemzetközi szervezet kívülről erőltette rájuk [World Economic Forum 2009].

A globális kormányzás esélyeivel szembeni pesszimizmus a jelenlegi tendenciák alapján mindenképpen indokolt. Ahhoz, hogy ne ez a forgatókönyv valósuljon meg, jelentős fordulatra van szükség az államok hozzáállásában. Kérdés, hogy a jelenlegi gazdasági válság elegendő sokkhatást gerjeszt-e ahhoz, hogy ez a fordulat bekövetkezzen. Egyelőre azonban a globális kormányzás intézményrendszere számára többek által követendő példaként állított [Wilkins 2008] Európai Unióban is a protekcionizmus erősödése, a széthúzás, az összehangolt fellépés hiánya tapasztalható annak ellenére, hogy a nemzetközi kapcsolatokban tett nyilatkozataikban a politikai vezetők általánosan elítélik a protekcionizmust, és óvnak annak veszélyeitől. Egységes, közösségi szintű válságkezelés helyett a tagállamok egyéni válságkezelő intézkedéseinek tömegéről hallhatunk. Mindez nem növeli az optimizmust a globális szintű együttműködés megerősödésének kilátásait illetően.

A londoni G20-as csúcstalálkozó ugyanakkor azt mutatta, hogy az államok képesek az együttműködésre és a kompromisszumokra is. A gazdasági fórum legfőbb eredménye az 1,1 billió dollár támogatás megszavazása az IMF-nek és a Világbanknak a rászorult országok hitelezésére. A világgazdaság megmentését célzó 1100 milliárd dollárból 250 milliárd az IMF tartalékaiból kerülne bele a keringésbe. Ezeket az egységeket más néven SDR-nek nevezik, és az IMF kvázipénzeként funkcionálnak. Az IMF forrásait ráadásul az európai vezetők által javasolt duplázás helyett – amerikai javaslatra – megtriplázzák, így 500 milliárd dollár új forrás keletkezik, amelyből 40 milliárdot csak Kína adna. Az összeg nagy része a válsággal küszködő szegényebb országokba folyna, különösen kelet-európába [Euractiv 2009]. Kína jegybankelnöke a csúcs előtt azt is felvetette, hogy szükség lenne egy új világvalutára – amely akár az SDR is lehetne –, hogy a dollár helyett abban lehessen őrizni a pénztartalékokat [Morvay-Papp 2009; Grice-Morris-O'Grady 2009], de ez a javaslat még nem talált támogatókra. A csúcstalálkozón megállapodtak továbbá egy 250 milliárd dollár értékű kereskedelemfinanszírozási garanciakeretről, mivel a nemzetközi kereskedelem a hitelválság hatásai miatt radikálisan lecsökkent. A szabályozásról kialakult konszenzus kialakításában az Obama-stáb aktívan részt vett. A G20-ak vezetői elkötelezték magukat a világ bankrendszerének reformja – szigorú globális pénzügyi szabályok megalkotásával –, valamint a bankok nagy kockázatú hiteleinek globális kezelése iránt. A csúcson hozott döntések értelmében várható az IMF és a Világbank reformja akként, hogy a fejlődő országok több jogot és beleszólást kaphassanak a két intézmény vezetésébe. Az adóparadicsomok megszüntetése érdekében szintén Obama elnök közbenjárásával (Sarkozy és Hu Jintao közötti közvetítéssel) sikerült kompro-

misszumra jutni [Makara 2009]. A G20 vezetői megállapodtak, hogy az év vége előtt újabb csúcstalálkozó keretében értékelik a most elfogadott akcióterv előrehaladását.

Barack Obama világgazdasági „fordulópontnak” nevezte a csúcs eseményeit [Euractiv 2009]. Gordon Brown brit miniszterelnök kijelentette, hogy a „szabadpiaci konszenzusnak vége”, és üdvözölte a legnagyobb országok között kialakult új konszenzust, amelynek értelmében a jövőben „együtt irányítják a globalizáció folyamát” [Grice-Morris-O’Grady 2009]. Ehhez a globális kormányzás intézményrendszerének megerősítése, hatékonyabbá tétele szükséges. Ebbe az irányba mutat, hogy a válság egyetlen igazi nyertese – amint *Csáki György* [2009] közgazdász fogalmazott – az IMF, mert a válsághitelezés révén visszanyerte korábbi fontosságát a nemzetközi valutáris-pénzügyi rendszerben, a világgazdaságban.

Az elemzők egyetértenek abban, hogy a világgazdaságban strukturális törés történt, a néhai *Ronald Reagan* amerikai elnök és *Margaret Thatcher* volt brit miniszterelnök nevével fémjelzett, konzervatív/neoliberális gazdasági modellnek leáldozott [Gyévai-Szvetnik-Brückner 2009]. Megkezdődött az új utak keresése, ami nem jelenti ugyan szükségszerűen a kapitalizmus végét, de előtérbe kerültek a kapitalizmus meghaladására irányuló gondolat kísérletek. Ami biztosan várható, az a nagyobb állami szerepvállalás a pénzügyi szektorban, illetve a gazdaság egyéb szektoraiban is. A bankvezetők és általában a gazdasági társaságok vezetői javadalmazásának szabályozására, korlátok közé szorítására irányuló törekvések azt is jelzik, hogy a jövőben a társadalmi egyenlőtlenségek kevésbé lesznek elfogadottak, ami feltehetőleg hatást gyakorol majd az államok szociális szerepvállalására is.

5. AZ ÁLLAM GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA

5.1. AZ ÁLLAM GAZDASÁGI SZEREPÉRE VONATKOZÓ ELMÉLETEK

Az államnak a kapitalista gazdaságban betöltött szerepére vonatkozó gazdaságfilozófiai elméletek éppen olyan ciklikusan változnak, mint a kapitalizmus maga.

Adam Smith, a klasszikus közgazdaságtan „atyja” szerint a piac jó működésének feltétele, hogy semmi ne torzítsa a piaci mechanizmusokat, azaz az állam maradjon ki a gazdaságból [Gazdag 2008]. *Smith* szabadversenyos kapitalizmusának világában azonban a piac lassan az állam beavatkozástól tartózkodása ellenére is eltorzult (például a monopóliumok által). *John Maynard Keynes* az 1920-as években kifejtette, hogy a „szabadon hagyott”, kontrollálatlan piacgazdaság a Marx által megjósolt pusztulás felé halad, mert nem képes csillapítani a ciklikus fejlődés egyre pusztítóbb amplitúdóit, vagyis túltermelési válságait. Ezért az államnak be kell avatkoznia. Az 1929–33-as nagy válság után *Franklin Delano Roosevelt* elnök New Dealje a gyakorlatban is megvalósította *Keynes* elképzeléseit. Az ezt követő időszakot (1973-ig) a közgazdaságtan a szociális piacgazdaság, a „vegyes gazdaság” koraként tartja számon, amelyet erőteljes állami beavatkozás, szabályozás, az állam erőteljes újraelosztó szerepe mellett az államnak a termelővagyonban való jelentős tulajdonosi részvétele is jellemez. A keynesi állami beavatkozás legfontosabb eszköztára a költségvetési politika volt (kiadásnövelés vagy -csökkentés, adócsökkentés vagy adóemelés a gazdaság élénkítése vagy éppen „hűtése” érdekében). Azonban ez az eszköztár az 1960-as évek

végére végképp kimerült, mert a költségvetés bevételi és kiadási oldalai politikai okokból merevekké váltak: ha az állam a kiadásokat akarta megkurtítani, a szakszervezetek tiltakoztak, ha adókat akart emelni, akkor a vállalkozók nehezteltek. Ekkor került előtérbe a monetarista (neoklasszikus) gazdaságfilozófia, amely szerint a bajok oka végeredményben éppen az állami beavatkozás, amely nem hagyja érvényesülni a piac szelektáló szerepét; illetve a túl erős szakszervezetek, amelyek megmenetelenek elavult munkahelyeket, valamint elszakítják a béreket a valós teljesítményektől. *Milton Friedman* megfogalmazta, hogy a költségvetési politikáról át kell térni a monetáris szabályozásra (pénzstabilitás és a gazdaság szükségleteihez igazodó egyenletes pénzellátás biztosítása), és hagyni kell a piacot szabadon működni. *Friedman* kimutatta, hogy minden válságot hibás monetáris beavatkozás okozott, még az 1929–33-as nagy válságot is, amelyet szerinte el lehetett volna kerülni, ha nem kezelik hibásan a tőzsdekrachot, ha annak hatására nem kezdenek nagyarányú monetáris és fiskális szűkítésbe, ami hirtelen „összezsugorította” a vásárlóerőt, és ehhez képest már tényleg túltermelés volt a gazdaságban. Az 1960-as években is megbomlott a gazdaság működéséhez szükséges pénzmennyiség és a piacon rendelkezésre álló pénzmennyiség egyensúlya. A fölhalmozódó pénztőke-fölöslegek piackeresése nyomán hamar telítődött a harmadik világ nyersanyag-kitermelő szektora is működő tőkével. A pénztőke-fölöslegek (amelyek elvonására az adóprés nem volt tovább növelhető) fölhalmozódása lenyomta a kamatlábakat, ami nemzetközi hitelexpanzióhoz vezetett, aminek eredménye viszont az adósságválság lett. Az 1973-ban kitört, majd általános nyersanyag- és energiaválsággá terebélyesedett olajválság nyomán az államok gazdaságpolitikája a monetáris gazdaságfilozófia felé fordult. A válságban napvilágra kerültek a gazdaság addig rejtve maradt strukturális problémái, erőforrásokat pazarló működése, ezért sor került a gazdasági makroszerkezet radikális átalakítására, a fehérköpenyes gazdaság kiépítésére [Gazdag 2008]. A gazdaság szerkezeti átalakulása egy tőkeigényes, új beruházási ciklust indított el [Egresi 2005]. Kiderült továbbá, hogy a paternalista, költekező, újraelosztó állam elviselhetetlen luxus, ezért a túlméretezett állam leépült, visszavonult (privatizáció) [Gazdag 2008]. A monetáris egyensúlyt azonban ismét nem sikerült fenntartani. Különösen lehetetlen vállalkozás volt ez a globális kapitalizmus viszonyai között, ahol a tőke mozgását nem korlátozzák a határok, míg az állam monetáris politikáját csak saját területén érvényesítheti, és így szükségszerűen a gazdaság egy kis szeletére, a világgazdaságon belül a nemzetgazdaságra korlátozott. Más közgazdászok mellett *Soros György* is felhívta a figyelmet „A globális kapitalizmus válsága” című könyvében, hogy ha a piacokat magukra hagyják, a vállalatok addig halmozzák a tőkét, amíg teljesen fölborítják az egyensúlyt [K. M. 2008]. Ezúttal a fölhalmozódó pénztőke-fölöslegek piackeresése az USA jelzálogkölcson-piacán vezetett felelőtlen monetáris expanzióhoz (felelőtlen hitelkihelyezéshez), ennek a piacnak az összeomlása indította el 2008 őszén a nemzetközi pénzügyi válságot, ami mára már a reálgazdaságba is átgyűrűzött, és súlyos gazdasági problémákat okoz a világ minden táján. Most úgy tűnik, hogy a fejlett Nyugat föladata az állami beavatkozást elvető nézeteket és az állam újra bevonul a gazdaságba, mentőcsomagokat dolgoz ki, szabályoz, államosít.

A tapasztalat az, hogy a kapitalizmus, a piac hosszabb távon nem képes normálisan működni állami beavatkozás, szabályozás nélkül. (Következésképpen a globális piac sem működhet megfelelő globális szabályozás nélkül.) A tőkefölöslegek felhal-

mozódásának és szabályoz(hat)atlan működésének negatív következményeit kisemberek tömegei szenvedik meg. Azért keletkeznek eme fölöslegek, mert nincs megfelelő mechanizmus a lekötésükre, működésük (társadalmi) irányítására. Az eszköztár kimerült a globális kapitalizmus keretein belül [Gazdag 2008]. Ma már látható, hogy az eszköztárat a globális kormányzás eszközrendszerével kell bővíteni. Napjainkban ismét előtérbe kerülnek a kapitalizmus meghaladásának szükségességét hirdető eszmék, a globális válság jelentős lökést adott Marx újrafelfedezésének, számos vezető politikus jelentette ki, hogy a kapitalizmus hanyatlását, s az ahhoz kapcsolódó állami beavatkozások szükségességét előrevetítő marxi jóslatokat igazolja a krízis. Ugyanakkor árnyaltabbnak tűnik az a megállapítás, hogy Marxnak a kapitalizmusról adott analízisei jelentős részben helytállóak, ugyanakkor a megoldási javaslatok – valószínűleg – irreálisak [Zeisler 2008]. Már csak azért is, mert a globalizáció során a kapitalizmus jellegében is olyan változások következtek be, amelyeket Marx a XIX. században nem láthatott előre. Ezért a megoldásokat a jelen nemzedékeknek maguknak kell megkeresniük – a jövő nemzedékek érdekeinek szem előtt tartásával. Az egyik ilyen megoldási javaslat, hogy az államok gazdaságélénkítő csomagjaikkal azt ösztönözzék, hogy a zöldipar váljon a válság utáni világgazdaság vezető, húzó ágazatává. Ehhez kapcsolódóan vegyes tulajdonú gazdaságok jönnének létre, amelyekben a magántulajdon mellett az állami és különböző más közösségi tulajdonformák is hangsúlyos szerepet kapnának. A zöldipart ugyanis döntő módon csak állami vagy más közösségi módon lehet finanszírozni és főként fenntartani [Kis 2008].

Az állam gazdasági szerepvállalásával kapcsolatban rá kell mutatni az „államkapitalizmus” modelljének működésére, amely egyre vonzóbb alternatívaként tűnhet fel a nyugati liberális gazdasági modellel szemben. Az államkapitalizmus olyan gazdaságirányítási rendszert jelent, amely kitüntetett szerepet szán a gazdaságban az államnak. Ilyen rendszer működik Kínában, Oroszországban, Indiában, illetve korábban az ázsiai kistigrisek is ezt a modellt használták gazdaságuk fejlesztésére. A válság hatására Nyugaton is növekvő állami szerepvállalás némileg közelíteni fogja a két modellt, de valószínűleg jelentős különbségek fenn fognak maradni, különösen az állam politikai berendezkedését illetően. Az államközpontú modell általában a demokrácia hiányával vagy korlátozottságával párosul, de hogy ez mennyire jelent majd fenntartható alternatívát a hagyományos nyugati társadalomszervezési és politikai modellel szemben, az a következő két évtizedben dől el attól függően, hogy Kína demokratizálódik-e, végbemegy-e a politikai és gazdasági liberalizáció [US National Intelligence Council 2008].

5.2. A SZOCIÁLIS ÁLLAM VÉGE VAGY ÚJJÁÉLEDÉSE?

A kapitalizmus ciklikussága és ehhez kapcsolódóan a gazdaságfilozófiai változások tükröződnek a szociális vagy jóléti állam fejlődésében, az állam gazdaságpolitikájának és szociálpolitikájának egymáshoz való viszonyában is. A jóléti állam fokról fokra, az ipari kapitalizmust kísérő válságok, illetve a válságok nyomán keletkezett szociális problémák hatására jött létre.

A szabadversenyos kapitalizmus kezdeti szakaszában a szociálpolitikát a gazdaságnak alárendelt tényezőként kezelték, és lényegében azonos volt a szegénypolitikával.

Az állami beavatkozást, irányítást nemcsak a gazdaságpolitikában, de a szociális kérdések megoldásában is elutasították. Az első gazdaságfilozófiai korszak végén a munkásmozgalom politikai erővé szerveződése a szociálpolitika fogalmának bővülését (munkaviszony szabályozása, társadalombiztosítási rendszer kiépítése, egészségügy, közoktatás, lakásügy) eredményezte, de ez a gazdasághoz képest még mindig alárendelt szerepet töltött be. A szociális szolgáltatásokhoz az egyén a munkavállaló és a munkaadó közötti „gazdasági szerződésre” épülő „vásárolt jog” alapján juthatott hozzá. Az első világháborút követően ezeknek a kérdéseknek a szabályozása a nemzetközi jogban is megjelent (lásd a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet létrehozását 1919-ben) [Egresi 2005].

A nagy gazdasági világválságra válaszul előtérbe került a beavatkozó állam keynesi gazdaságelmélete, amely az Egyesült Államokban Rooseveltnél elnök New Dealjéhez, a szociálpolitika terén a társadalombiztosítási rendszer kiépítéséhez vezetett (még korlátozott alanyi és szolgáltatási körrel) [Egresi 2005]. Ennek történelmi háttéréhez hozzátartozik, hogy a válság nemcsak a nyomor és munkanélküliség addig ismeretlen mélységeit nyitotta meg, hanem versenyre is kényszerítette a fejlett nyugati demokráciákat a jobb- és baloldali populizmusok szélsőségeivel [Berend 2003]. A két világháború közötti időszakban minden államban (a totalitárius, az autoriter és a liberális uralom alatt is) kísérleteztek a szociális állam kiépítésével [Egresi 2005]. Ezt követően a második világháború még nagyobb nyomatékot adott a társadalmi szolidaritás elvének [Berend 2003].

A hidegháború idején a két párhuzamosan létező és egymással szemben álló világrend között a katonai és gazdasági verseny mellett jóléti verseny is kibontakozott [Berend 2003]. A szocializmus egyenlősítő elvekre, a tőkés tulajdon és piac felszámolására, az ún. „társadalmi gazdaság” rendjére épült, amelyben a gazdaság- és szociálpolitika összemosódott [Egresi 2005]. A Nyugat viszont erre válaszul az „emberarcú kapitalizmust” hirdette meg [Berend 2003]. Nem a kapitalizmus felszámolására, hanem a tőke és a piac korlátozására, a tőke és a munka ellentétének csökkentésére törekedett a parlamenti demokrácia eszköztárával. Ez az időszak a tulajdonképpeni jóléti (szociális, gondoskodó) állam kiépülésének időszaka, amelyet a társadalombiztosítási rendszer kiteljesedése, az állam által átvállalt feladatkörök bővülése jellemez. A biztosítási alapú juttatások mellett a korábbi jóléti logika szerint működő jóléti juttatások széles köre is létezett. A szükségletek fogalma tovább bővült, az ellátáshoz való jog alapja a léthez való egyéni jog lett, amely kiegészítette a korábbi korszakok egyedi elbírálásának elvét és a „vásárolt jog” mechanizmusát. A szociálpolitika ebben az időszakban már nem alárendelt szerepet töltött be a gazdasággal szemben [Egresi 2005]. Nyugat-Európában a második világháborút követően ez a szociális jóléti modell lett a politikai kohézió alapköve [US National Intelligence Council 2008].

A jóléti állam magas adóztatással és a jövedelmek újraelosztásával törekedett a társadalmi egyenlősítésre. Az ingyenes társadalmi juttatások és a progresszív adóztatás együttes hatására a jövedelmi polarizáltság érdemben csökkent [Berend 2003]. Ezekben a jóléti államokban úgy tűnt, hogy Marx gondolatai az egyenlőtlenségek növekedéséről meghaladottá váltak, hiszen a munkások életszínvonala jelentősen nőtt. Valóban végbement egy olyan típusú növekedés, amelynek rövid és középtávon mindenki nyertese volt, a tőkés és a munkások is. Csakhogy a profitráták részben a kapi-

talizmus természetéből adódóan, részben a jóléti állam ráfordításai miatt csökkenni kezdtek, újabb válság alakult ki, ami életre hívta a neoliberais gazdaságfilozófiai fordulatot [Kis 2008].

Az olajválság után egyre többet beszéltek a jóléti állam válságáról. Csökkent az állam szerepvállalása, a szociálpolitika ismét a gazdaságnak alárendelt pozícióba került, beszűkült, és előtérbe került a korábbi szegénypolitikai eszköztár [Egresi 2005]. Az 1973 utáni Nyugat-Európában azonban a jóléti állam válsága ellenére mindenütt az volt észlelhető, hogy az alapvető jóléti intézmények nem szenvedtek nagyobb csorbát, sőt a legtöbb esetben a jóléti kiadások növekedtek. A válságmítoszok egyike, nevezetesen, hogy a jóléti állam kiadásai hátráltatják a gazdasági növekedést, abban a tényben gyökerezett, hogy az olajválság után az Egyesült Államok gyorsabban és sikeresebben tudott alkalmazkodni az átalakulás technikai-szerkezeti követelményeihez, mint a fejlett Európa. Ez azonban sok tényezőtől, többek között az USA különleges, történelemben gyökerező rugalmasságából, az állandó tömeges bevándorlás révén egyes szektorokban biztosított különlegesen alacsony munkabérekéből fakadt. A neoliberais gazdasági iskola és az arra alapozott politika azonban mindezt úgy hirdette, mint az állami beavatkozással meg nem zavart szabad piac diadalát, az egyetlen helyes és követendő politika mintáját. Ezzel szemben a korábbi, olajválságot megelőző időszak azt mutatta, hogy az állam szociális szerepvállalása nem fékezte a gazdasági növekedést. Az Egyesült Államok, amely nem épített ki jóléti államot, 1950 és 1973 között 60 százalékkal növelte egy főre jutó jövedelmét, a jóléti Nyugat-Európa ugyan ezen évek során viszont közel 2,5-szeresére, vagyis mintegy háromszor olyan gyorsan. 1950 és az ezredforduló között az USA 286 százalékos, Nyugat-Európa 390 százalékos növekedést ért el. A munka termelékenységét Nyugat-Európa az amerikai mintegy feléről 1970-ig annak 70 százalékára fokozta, majd a század végére elérte [Berend 2003].

Minthogy a jóléti állam lényegi összetevője a piaci alapú elosztástól történő eltérítés, a kulcskérdés annak a küszöbnek az eltalálása, amely még biztosítja a társadalom termelőképességének fenntartásához szükséges anyagi alapokat és már nem rombolja a munkavállalók teljesítmény-motivációját illetve a vállalkozói energiákat [Jenei s. a.]. A jóléti államok ezt különböző kiindulási alapértékek mentén és különböző módszerekkel kísérelték megtenni, így a jóléti államok különböző típusairól beszélhetünk.

A vezérlő értékek szerint a jóléti állam első alapváltozata a méltányosság elvén alapul, vagyis az alapcél ebben a változatban az emberek szociális biztonságának intézményes garantálása. A második alapváltozat vezérlő értéke az igazságosság, vagyis, itt az alapcél túlmegy a szociális biztonság garantálásán és olyan mértékű szociális felelősségvállalást jelent az emberek sorsáért, amely már elmozdulást jelent a szociális biztonságtól a különböző társadalmi csoportok helyzetének közelítése, szélsőséges esetben az egyenlősítés irányába. Ebben a változatban már nem a szociális biztonságról, hanem az emberek jóléti minimumának garantálásáról van szó [Jenei s. a.]. A gyakorlatban ezek az értékek különböző arányban keveredtek az egyes jóléti államokban.

A főként az angolszász országokban elterjedt liberális modellben a segítségnyújtás a bizonyítható szükségletekhez kötődik, a rászorultság vizsgálata alapján. Általában a szolgáltatások alacsony színvonala, ugyanakkor a rászorultak megbélyegzése

jellemzi. Végeredménye egy olyan társadalmi rétegződési rendszer, amely a jóléti ellátás alanyainak a tisztas szegénység mentén relatív egyenlőséget biztosít, a többség számára pedig a differenciált jólét alapjait teremti meg. A Nyugat-Európában elterjedt konzervatív-korporativista modellben a juttatások mértéke elsősorban a befizetésektől, a munkateljesítménytől függ, és a státuskülönbségek megőrzésére törekvés jellemzi. A skandináv államokban elterjedt sajátos szociáldemokrata modell nemcsak a minimális igények kielégítésének egyenlőségét garantálja, hanem a juttatások magas szintjén törekszik az egyenlőség biztosítására, célja az egyéni függetlenség elősegítése. Az állampolgári jogon járó juttatások ilyen rendszere azonban túl költséges, és a gyakorlatban végül is nem képes megteremteni az egyenlőséget, elkerülni a társadalom megosztottságát, mert a tehetősebbek a piaci mechanizmusok igénybevételeivel (például magánbiztosítás) is kiegészíthetik juttatásaik szintjét. A liberális modellben az állam szerény beavatkozása lehetővé tette, hogy a piac uralkodjék, a skandináv modellben viszont az állam a piac megkerülésével kívánta megvalósítani az univerzalizmus eszméjét [Egresi 2005]. Az NSZK-ban kifejlesztett, a bismarckianus hagyományokon nyugvó szociális piacgazdasági modell sajátos megoldást alakított ki a gazdasági és társadalmi szükségletek összehangolására: a szociális biztonság komplex, teljeskörű rendszerét egy működőképes piaci versenyrendszer alapján építi ki, vagyis a gazdaságban versenyrendszer érvényesül és a szociális biztonság megteremtésében is piacokonform eszközöket alkalmaznak, azaz a piaci rendszert az állami újraelosztás nem zavarhatja meg. A szociális piacgazdasági modellben a szociális kiadások aránya magas és mégis érvényesül a gazdasági produktivitás [Jenei s. a.].

Az állam szerepvállalásának csökkentését kívánó gazdaságfilozófia terjedésével a jóléti állam meghaladására tett kísérletek között sajátos modellt választott Finnország, amely a jóléti társadalom irányába mozdult el abban az értelemben, hogy az állam szerepének csökkenése az állampolgárok kezdeményező szerepének növekedése mellett ment végbe, a civil társadalom szervezetei jelentős szerepet kaptak a szociális szükségletek kielégítésében [Egresi 2005].

A neoklasszikus gazdaságelmélet térnyerése tehát nem vezetett a jóléti állam intézményének felszámolásához, csak az eszközrendszeren belüli kisebb-nagyobb eltolódások voltak megfigyelhetők. Különösen nem szűnt meg a társadalmi igény az állam jóléti szolgáltatásai iránt. A jóléti állam fennmaradásának szükségességét igazolta az a nézet, hogy csak a jóléti állam biztonságot és valamelyest kiegyenlített eredményező hatása tudja megteremteni azt a kiegyensúlyozott belső piacot, mely hosszú távon végül is növekedést előmozdító szerepet játszik, mert minél szélsőségesebb a társadalmi polarizáció, minél több a szegény ember és minél nagyobb a társadalomból kiszorultak száma, annál törekenyebb, sérülékenyebb egy ország gazdasága és hosszú távú növekedése [Berend 2003].

Bár a jóléti államot az elmélet oldaláról is egyre több bírálat érte (például hogy az egyén feletti gyámkodással leszoktatja az egyént a felelős viselkedésről; a „jóléti államtól függő” magatartás generációkon keresztül öröklődik; a jóléti függőségben élő családok élete számos vonatkozásban sérül, iskolázatlanabbak a gyerekek és nő az agresszív magatartásúak aránya; azzal, hogy a jóléti állam mindenkivel ugyanúgy bánik, a végén mindenkit tárgynak tekint; a jóléti állam csak addig működött, amíg gazdasági növekedés állt mögötte; az állam mély szakadékot hozott létre az egyén és a természetes közösségek között, mivel az állam egyetlen támasza a szociális kockázatokkal

szemben az állam lett; az egyén kezdeményező képessége, saját sorsán változtatni akarása komoly károsodást szenvedett, stb., lásd bővebben Egresi [2005]), a jóléti állam válsága a gyakorlatban valójában nem erkölcsi vagy értékválságként jelentkezett, hanem fenntarthatósági, finanszírozhatósági válságként, amelynek egyik, legszembetűnőbb oka a társadalom elöregedése volt. Ehhez járult az ideológiai válság erősödése, amelyet elősegített a szovjet birodalom, a konkurens világrendszer meggyengülése, majd összeomlása is [Kis 2008], amelynek következtében az éppen az állami dereguláció szakaszában lévő, neoklasszikus gazdaságfilozófiára épülő kapitalizmus tűnt fel a győztes, egyedül lehetséges gazdasági modellként. Ekkor vett új lendületet a globalizáció is, amikor sorra nyitották meg kapuit a tőke előtt az egykori szocialista államok, így a tőke egyre újabb, mindig magasabb profitrátát ígérő területekre áramolhatott. Az utóbbi évtizedben számtalanszor tapasztalhattuk, hogy a magasabb szociális standardot fenntartó, a munkavállalói jogok magasabb szintjét biztosító államokban a multinacionális vállalatok egyszerűen összehajtották és az alacsonyabb költségű munkaerőt adó, vagyis a gazdasági és szociális jogok alacsonyabb szintjét biztosító államokba helyezték át termelőüzemeiket (szociális dömping). A fejlett világban a termelékenység növekedése lelassult, megállt, így a profitráta a 2000 utáni évektől csökkenni kezdett [Kis 2008]. A fogyasztás szintjének fenntartását és bővítését a lakosság hitelfelvételei fedezték, ezért a lakosság nagymértékben eladósodott, a bankok pedig a hitelezési versenyben egyre felelőtlenebbül helyezték ki hiteleiket, így jutottunk el a rossz hitelek bedőléséhez és a pénzpiaci válsághoz. A mostani gazdasági válságban azonban a tőke korábbi menekülése is visszaüt: a fejlett világban a növekvő munkanélküliség (és ezzel a fizetőképes kereslet csökkenése) a világ más részein előállított termékek piacát is csökkenti, tehát az alacsony termelési költségek dacára csökken a profitráta a fejlődő világban is, a válság a feltörekvő gazdaságokat sem hagyja érintetlenül.

A jóléti állam tehát a szociális dömping következtében egyre súlyosbodó válságba került. A jóléti rendszerek fenntarthatatlanná váltak, a fejlett világ gazdasági növekedése nem tartott lépést az egészségügyi és nyugdíjkiadásoknak a társadalom elöregedéséből eredő emelkedésével, ennek ellenére a legtöbb államban még nem kezdték meg ezeknek a kiadásoknak a radikális csökkentését. Ugyanakkor a globális kapitalizmus legutóbbi szakaszában a szociális partnerség, a munkaügyi kapcsolatok rendszere is átalakult. Korábban valódi párbeszéd alakulhatott ki a munkáltatók és a munkavállalók érdekképviselői szervezetei között, mert a vállalkozások nagy hangsúlyt helyeztek pozitív társadalmi megítélésük fenntartására, amelyhez hozzátartozott a szakszervezetekkel való megegyezés és a helyi közösségben bizonyos társadalmi szerepvállalás. Ez a társadalmi megítélés hatással volt a vállalat értékének alakulására is. Azonban a spekulációs tőke térnyerése nyomán, amint a részvényeseknek való megfelelés, azaz a befektetés gyors megtérülése és minél magasabb hozama lett a vállalkozások egyetlen mozgatórugója, a szociális párbeszéd (különösen a munkavállalók és munkáltatók közötti közvetlen, kétoldalú párbeszéd) is visszaszorult, lehetetlenné vált [Monks 2008]. Ezért megerősödött az állam szabályozó szerepe a munkaügyi kapcsolatok terén csakúgy, mint a szociális védelem területén. Tehát a korábbi állami szerepvállalás egyes formáinak egyre finanszírozhatatlanabbá válásával párhuzamosan újabb és egyre erősödő igény jelent meg az állam szerepvállalásának más formái iránt. Az Európai Unióban a gazdaság szereplői között zajló nemzeti és európai

szintű szociális párbeszéd mellett előtérbe került a tagállamok közötti együttműködés a nyitott koordinációs mechanizmus keretében, amelynek jogalapját a Nizzai Szerződés 144. cikke teremtette meg. Emellett egyre gyakrabban hangsúlyozzák – egyetemes és regionális szinten egyaránt – a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának fontosságát. A vállalatok társadalmi felelőssége (Corporate Social Responsibility, CSR) olyan üzleti magatartás, amely a vállalat stratégiájában a tisztán gazdasági szempontok mellett a környezetvédelmi és társadalmi megfontolásokat is érvényre juttatja. A vállalatok társadalmi felelőssége az elmúlt évtizedekben az EU foglalkoztatás- és szociálpolitikájának új, gyors ütemben fejlődő területévé vált.⁶ A tőke nagyfokú mobilitásának következtében ennek a kérdésnek a szabályozása nyilvánvalóan csak nemzetközi összefogással képzelhető el.

A jóléti állam szükségességének gondolata, a szociális piacgazdaság iránti igény a monetáris gazdaságfilozófia által uralt időszakban is fennmaradt, csak eszközei és lehetőségei szűkültek be, változtak meg a korábbi, vegyesgazdaságként is emlegetett fejlődési szakaszhoz képest. Most az újabb válság szociális hatásainak enyhítése érdekében fokozottan szükség lesz a szociális állam által nyújtott védőháló megerősítésére, az államoknak nemcsak gazdaságélénkítő csomagokra, hanem egyes szociális kiadásokra is több forrást kell összpontosítaniuk. Csak így lesznek elkerülhetőek a legsúlyosabb társadalmi feszültségek. Igaz, hogy a jóléti állam mozgástere, lehetőségeinek köre éppen azokban az országokban lesz a legkorlátozottabb, amelyeket a válság a legnagyobb mértékben sújt, vagyis ahol a legnagyobb szükség lesz az állam társadalmi feszültségeket csökkentő beavatkozására, mégsem vethető el a jóléti állam fenntartásának célja pusztán a lehetőségek beszűkülése miatt, hanem meg kell találni az állami beavatkozás azon új módszereit, amelyek az egyént hatékonyabban meg tudják védeni a gazdasági kiszolgáltatottsággal, szociális sebezhetőséggel szemben. Ezeknek az új módszereknek pedig magukban kell foglalniuk a nemzetközi együttműködés különböző formáit is. Az ilyen irányú fejlődést (a szociális állam eszméjének újraeledését) elősegítheti az állam gazdasági szerepvállalásának szükségességét, a piac szabályozó szerepének elégtelenségét illetően kibontakozóban lévő ideológiai fordulat is.

IRODALOM

Balási Noémi [2009]: *Obama európai diadalútja*.

http://kitekinto.hu/amerika/2009/04/08/mi_marad_obama_nyomaban

Barnier, Michel: „How Europe should tackle the global food crisis”. *Europe's World*, Autumn 2008, 8-14. o.

Berend T. Iván [2003]: „A jóléti állam: válság és kiutak”. *História* 2003/07.

⁶ Az Európai Tanács 2000 márciusában felhívást intézett a vállalatokhoz, hogy a lisszaboni célok megvalósítása érdekében tevékenységük során vegyék figyelembe a társadalmi felelősség szempontjait. Ezt követően 2001 júliusában az Európai Bizottság kiadta Zöld Könyvét, melynek célja valamennyi érintett bevonása a közösségi CSR-konceptió kialakításába. A Zöld Könyvvel kapcsolatban a Bizottsághoz beérkezett válaszok nyomán 2002 júliusában egy Közleményt adtak ki, ami megfogalmazta az EU CSR stratégiáját. L. bővebben: http://www.eu2004.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=13

- Bihari Ádám [2009]: *Obama: az iszlám része Amerikának*.
http://www.fn.hu/kulfold/20090604/obama_iszlam_resze_amerikanak/
- Csáki György [2009]: *A Nemzetközi Valutaalap a válság nyertese!*
<http://www.vg.hu/index.php?apps=cikk&cikk=268160>
- Egresi Katalin [2005]: A szociális-jóléti állam. In: Takács Péter (szerk) *Államtan*.
http://www.ajk.elte.hu/HallgatoiInformaciok/TanszekekHirei/AllamEsJogelmelet/Allamtan%20TK/2_Kotet/II_V_XIX_B%20fejezet.pdf
- Euractiv [2009]: *Obama kérte és megkapta: egység a G20-on*.
<http://www.euractiv.hu/gazdasag/hirek/obama-kerte-es-megkapta-egyseg-a-g20-on-001564>
- Gaddis, John Lewis [1991]: „Toward the Post-Cold War World”. *Foreign Affairs* 1991, Spring
- Galló Béla [2008]: „A globalizáció ”világrendje”. Nemzetközi politikai viszonyok az ezredfordulón.” In: Csáki György–Farkas Péter (szerk.): *A globalizáció és hatásai*. Budapest: Napvilág Kiadó, 57–78. o.
- Gazdag László [2009]: *Mi lesz a kapitalizmussal?*
http://www.fn.hu/makro/20081030/mi_lesz_kapitalizmussal/
- Grice, Andrew–Nigel Morris–Sean O’Grady [2009]: *Obama hails the new world order. Markets soar after President brokers 'historic' G20 deal between world leaders to bring end to recession*.
<http://www.independent.co.uk/news/world/politics/obama-hails-the-new-world-order-1661088.html>
- Gyévai Zoltán–Szvetnik Endre–Brückner Gergely [2009]: *Terítéken a kapitalizmus*.
http://www.fn.hu/hetilap/gazdasag/20090324/teriteken_kapitalizmus/
- Jenei György [s. a.]: *A jóléti állam eredete és lényege*. Kézirat.
http://www.ektf.hu/tanszek/politologia/pol/osszehaspol/jolleti_allam2felev.doc
- K.M. [2008]: *Soros előre látta a válságot*.
http://www.fn.hu/penzugy/20080930/soros_jovobe_latott/
- Kamp, Karl-Heinz [2008]: „It's not the demise of the West but its rise”. *Europe's World*, Autumn 2008, 24-29. o.
- Kis Miklós [2008]: *Szalai: Fasizmus is jöhet a válság után*.
http://www.fn.hu/makro/20081124/szalai_valsag_utan_fasizmus/
- Köchler, Hans [1993]: „Democracy and the New World Order”. *Studies in International Relations*, XIX. Vienna: International Progress Organization
- Makara Eszter [2009]: *Válságelemzés: Hogy juthattunk idáig? Barack Obama mentené a menthetőt*.
http://kitekinto.hu/amerika/2009/04/26/valsagelemzes_hogy_juthattunk_idaig
- Monks, John [2008]: „Saving capitalism from the speculators”. *Europe's World*, Autumn 2008, 31-35. o.
- Morvay Péter–Papp Levente [2009]: *Gordon Brown: Új világrend születhet*.
http://www.hetek.hu/fokusz/200904/gordon_brown_uj_vilagrend_szulethet
- Mouritzen, Hans [2008]: „The West will never be a unified actor”. *Europe's World*, Autumn 2008, 25-29. o.
- Napi Politika [2008]: *Új világrend jön?!* <http://www.napipolitika.hu/?p=23>

- Nye, Joseph S. [1992], Jr.: „What New World Order?” *Foreign Affairs* 1992, Spring
- Pirityi Sándor [2005]: „A terrorizmus manipulatív kezeléséről”. *Hadtudomány*, 2005/4.
http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2005/4/2005_4_11.html
- Scherer, Michel [2009]: *Barack Obama's New World Order*.
<http://www.time.com/time/world/article/0,8599,1889512,00.html>
- Slaughter, Anne-Marie [1997]: „The Real New World Order”. *Foreign Affairs*. September, 1997 / October, 1997
- Takács Gergely [2009]: *Új világrend alakulhat ki*.
http://kitekinto.hu/amerika/2009/04/30/uj_vilagrend_alakulhat_ki/
- US National Intelligence Council [2008]: *Global Trends 2025: A Transformed World*.
www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html
- World Economic Forum [2009]: *Global Risks 2009. A Global Risk Network Report*. World Economic Forum
- Wilkins, André [2008]: „The global financial crisis: opportunities for change”. *openDemocracy News Analysis* <http://www.opendemocracy.net>.
- Witney, Nick: *Obama's new world order*.
http://ecfr.eu/content/entry/commentary_obamas_cairo_witney/
- Youngs, Richard [2008]: „How will the financial crisis affect EU foreign policy?” *FRIDE Policy Brief* No. 1.
- Zakharia, Fareed [2008]: *The Post-American World*. W.W. Norton and Company
- Zeisler Judit [2008]: *Divatba jött Marx*. http://www.fn.hu/kultura/20081118/divatba_jott_marx/?oldal=2